

Validə HƏSƏNOVA
AMEA Mərkəzi Elmi Kitabxanasının
doktorantı

NAĞILLAR BIBLIOQRAFİK İNFORMASIYA RESURLARI SİSTEMİNDƏ

Açar sözlər: *Azərbaycan nağılları, nağılların bibliografiyası, Qafqaz əraziləri və xalqının təsvirinə dair materiallar toplusu, E.Kazubskiy, E.Əfəndiyev.*

Ключевые слова: *Азербайджанские сказки, библиография сказок, Сборник материалов для описания местностей и племень Кавказа, Э.Казубский, Э.Эфендиев*

Key words: *Azerbaijan tales, the bibliography of tales, Collection of materials about the description of Caucasus region and people, E.Kazubskiy, E.Efendiyev*

Nağılların yaranması qədim dövrlərdən başlasa da nağıllara aid sənəd kütləsinin, bibliografik informasiya resurslarının meydana gəlməsi XIX əsrə təsadüf edir. Bu dövrdən etibarən nağılların da yer aldığı bibliografik göstəricilər yaradılaraq nəşr edilmişdir. Bu tip göstəricilərdən biri müxtəlif dövrləri əhatə edən “Указатель к I – XX выпусками СМОМПК 1881-1894 г.” (5,6) adlı 2 cilddən ibarət bibliografik göstəricidir. Məlumat üçün qeyd edək ki, SMOMPK (СМОМПК – QƏXTMT. Сборник материалов описания местности племени Кавказа - Qafqaz əraziləri və xalqlarının təsvirinə dair materiallar toplusu) 1881–ci ildən 1929-cu ilə qədər Qafqazda yaşayan xalqların müxtəlif elm sahələrinə aid məqalələrini nəşr etmişdir. Müxtəlif mənbələrdə (2.S.32) SMOMPK–un son 2 cildinin, bəzi mənbələrdə isə 3 cildinin Mahacqalada nəşr olunduğu qeyd edilir. Lakin ilkin mənbələrə isnadən qeyd edək ki, toplunun 1915-ci ilə kimi 44 buraxılışı Tiflisdə, son iki nömrəsi- 1926 (45-ci buraxılış) və 1929-cu ildə sonuncu – 46-cı buraxılışı (3,4) olmuş və bunlar Махаçqalada tərtib və nəşr edilmişdir. Hətta bir çox saytlar da (7,8,9,10,11) fikrimizi təsdiq edə bilərlər.

Bu toplu Azərbaycan xalq nağıllarının da çox saylı nəşrini həyata keçirən ilk mətbu orqanı idi. “Указатель к I – XX выпусками СМОМПК 1881-1894 г.” adlı göstərici nağıllara və həmçinin SMOMPK-a həsr olunmuş ilk bibliografik göstəricidir. Hansı ki, nağıllar bu göstəricinin əsas tərkib hissələrindən birini təşkil edir. Bu göstərici ölkəşünaslıq xarakteri daşıyır və müəllifi E. Kozubskiydir. Onun tərtib etdiyi bu göstəricinin 1-ci cildi 1895, 2-ci cildi isə 1902 ildə Tiflisdə nəşr

edilmişdir. Göstəricinin I cildinə 1881-1894-cü illəri – I - XX buraxılışların, II cildində isə XXI - XXX buraxılışların, yəni 1896 - 1902-ci illərdə nəşr edilmiş nömrələrin bibliografiyası daxil edilmişdir. Ümumilikdə cildlərdə 30 buraxılış haqqında məlumat daxil edilmiş və son 16 (31-46) buraxılış haqqında informasiya verilməmişdir. Cildlərin heç birinə giriş sözü yazılmamışdır. Lakin müəllif göstəriciyə maraqlı qurluş verə bimişdir.

Hər iki cildə materiallar bir neçə aspektdən qruplaşdırılmışdır və cildlərin daxili quruluşu eynidir. Göstəricidə ilkin olaraq hər buraxılışın xronologiya üzrə ayrı-ayrılıqda tərkibi açılmışdır. Daha sonra isə göstəriciyə 5 adda köməkçi aparat tərtib edilmişdir. İlk köməkçi aparat materialları elm sahələrinə görə (coğrafiya, etnoqrafiya, folklor, tarix, linqvistika, xəritələr, notlar və s.) əks etdirir. Nağıllar köməkçi aparatın elm sahələri üzrə bölgüsündə “folklor”, “Qafqaz ərazilərində yaşayan xalqlar” bölməsində - Türklər, Azərbaycan tatarları, dağlı-qaraçay tatarları alt bölməsində, “Qafqaz quberniya və əyalətləri üzrə məqalələr” adda köməkçi aparatda Bakı, Zaqatala və s. kimi əyalətlərin adları ilə bağlı alt bölmələrin daxilində əks etdirilmişdir. Daha sonra isə müəlliflərin adlar və məqalələrin sərlövhələrinin əlifba göstəricisi verilmişdir. Göstəricidə materialların bu prinsip əsasında qruplaşdırılması o dövr üçün mütərəqqi hal idi.

Sərlövhələrin bibliografik təsviri zamanı vahid qaydaya riayət edilmişdir. Birinci olaraq əsərin sərlövhəsi, müəllif, cild, şöbə (SMOMPK-da məqalələr şöbələr daxilində qruplaşdırılmışdır) və səhifələri göstərilmişdir. XIX əsrə aid bu bibliografik təsvir kifayət qədər mütəşəkkil və informativdir.

Lakin bildiyimiz kimi Tiflisdə nəşr olunmuş SMOMPK (1881-1915, 44 nəşri) adlı toplu o dövrdə bütün Qafqaz xalqalarına aid materialları nəşr etdirirdi. Elə buna görə də SMOMPK əvvəlki dövrlərlə müqayisədə xalq nağıllarımızın tez-tez nəşr olunduğu bir mətbu orqanı idi. Bu baxımdan E. Kozubskinin tərtib etdiyi bu göstərici nağıllarımızın da əks olunduğu hələlik müəyyən etdiyimiz ilk bibliografik göstəricidir.

Onu da qeyd edək ki, təkcə I cildə erməni nağılları bölməsində Bakı quberniyasından, Şamaxı uyezindən N.Kalaşevin qələmə aldığı “Şah İsmayıl”, “Məlikməmməd”, “Əlixan”, “Qulu xan” “Novruz” və s., T. Yüzbaşevin yazıya köçürdüyü “Yeddi qardaş” və s. kimi nağıllarımız ümumilikdə 15– dən çox nağıl verilmişdir ki, bunun 12-si Azərbaycan xalq nağılıdır. (5, s.89-90). Buna görə də tədqiqatçıların göstəricidə yalnız türk, yaxud tatar bölməsinə baxması düzgün olmazdı. Çünki erməni nağılları, yaxud ermənilərin adı ilə topluya daxil edilmiş digər folklor nümunələri də Azərbaycanın müxtəlif əyalətlərindən toplanmış milli

folklor nümunələrimizdir. 2-ci cilddə də eyni vəziyyətdi. Məsələn, “Ramazan” nağılı (6.S.21). Ermənilərə aid materiallarda, xalq nağılları bölməsində onlarla belə nağıl və digər folklor nümunələri (məs. “3 molla” gülməli hekayələr alt bölməsində (6.s.21)) var.

Ermənilər xalq nağıllarımızı indi də erməni nağılları adı altında nəşr etdirirlər. Lakin indi bu nağıllar çox dəyişdirilib və erməniləşdirilib. İlk baxışda onların xalq nağıllarımız olduğunu müəyyən etmək olmur. O dövrdən başlayaraq nağıllar dəyişdirilərək tanınmaz formaya salınmışdır. Bu baxımdan SMOMPK çox dəyərli bir mənbədir. Çünki ermənilər o dövrdə nağıllarımızı öz adlarından nəşr etdirərkən dəyişdirməmişdirlər. Məsələn, yuxarıda adlarını qeyd etdiyimiz nağılların adlarından da görünür ki, onlar müsəlman və türk adlarıdır.

Göstəricinin (5,6) müsbət tərəfi odur ki, nağıllar üçün ayrıca yarım bölmə yaradılmış və bu yarım bölmə nağılların nəşri xronikasını izləməyə şərait yaradır. Həmçinin bu göstərici mətbuatda ilk işıq üzü görmüş nağıllarımız haqqındadır. Digər baxımdan göstərici 15-ə yaxın xalqların nağılları, onların nəşri tarixi və s. kimi biblioqrafik informasiya ilə də tanışlığa şərait yaradır.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi SMOMPK məcmuəsi nağılların davamlı nəşrini təşkil edən ilk mətbu orqanı idi. Cəmi 46 nömrəsi nəşr edilmiş bu cildlərin Ə.Əfəndiyev tərəfindən də biblioqrafiası yaradılmışdır. Bu baxımdan Ə.Əfəndiyevin tərtib etdiyi bu biblioqrafik göstərici bir çox baxımdan dəyərlidir. İlk növbədə onu qeyd edək ki, bu məcmuənin nömrələri artıq çoxdandır ki, kitabxanaların nadir fondlarında qorunub saxlanılır. Hətta artıq bir qisminin orjinal yox, qeyri-professional yaradılmış kopyaları mövcuddur. Digər tərəfdən Respublikamızın elə bir kitabxanası yoxdur ki, onun fondunda bütün cildlər bir yerdə qorunsun. Toplunun müxtəlif cildləri 6 mühüm kitabxana və dövlət müəssisələrinin fond və arxivlərində qorunur (1.). Həmçinin bəzi cildlərdə səhifələrin tamlığı da pozulmuşdur. Lakin M.F.Axundov adına Milli Dövlət Kitabxanasının Nadir nəşrlər şöbəsində demək olar ki, əksər cildlər mövcuddur. Digər tərəfdən cildlərin elektron variantları yaradılmışdır və bəzi rus saytları cildlərin satışını (elektron və kitab halında) təklif edir.

Əmin Əfəndiyevin yaratdığı bu biblioqrafik göstəricidə bütün cildlər əhatə edilmiş, toplunun qeyri-ənənəvi daxili quruluşu oxucular üçün izah edilmiş, toplu haqqında geniş şərhlər verilmişdir. Göstəricidə cildlərə daxil edilmiş yazılar xronoloji ardıcılıqla biblioqrafik təsvir edilmişdir. Materiallara müəllif tərəfindən şərti olaraq sıra nömrəsi verilmişdir. Göstəricidə biblioqrafik təsvirdən sonra materiallara anatasiyanın verilməsi göstəricinin informasiya vermək gücünü daha da

artırmışdır. Göstəricinin quruluşunu cildlərin xronologiyası müəyyən edir və o dövrdə xalq nağıllarımızın nəşri qeyri-intensiv olduğu üçün göstəricidə də təbii olaraq nağılların yeri müxtəlifdir. E.Kozubsskinin tərtib etdiyi göstəricidən (5,6) fərqli olaraq bura bütün buraxılışlar daxil edilmişdir. Əsərlərin biblioqrafik təsvirindən əlavə sərlövhələri açan annotasiya da verilmişdir. Topludakı bir qism şöbələrin daxilində verilmiş yarım başlıqlar isə göstəricidə açılmamış, istifadəçi üçün informasiya natamam qalmışdır. Göstəriciyə 3 adda köməkçi aparat tərtib edilmişdir. Müəlliflərin, sərlövhələrin əlifba göstəricisi və mövzu göstəricisi. Mövzu göstəricisində məqalələr elm sahələrinə görə qruplaşdırılmışdır. Bu köməkçi aparatda folklor bölməsi yaradılmamış, nağıllar ədəbiyyat bölməsinə daxil edilmişdir.

Lakin Ə.Əfəndiyevin yaratdığı biblioqrafik göstəricinin çox mühüm xüsusiyyətlərindən biri, müəllifin özünəməxsus yazı üslubu və materiallara yanaşma tərzidir. Təəssüf olsun ki, məcmuənin səhifələrində ermənilər folklor nümunələri ilə yanaşı bir çox elm sahələrində də yalnız informasiya vermişdirlər. Məsələn, SMOMPK-da adət-ənənələrimizə aid çox sayda məqalələr nəşr edilmişdir ki, ermənilər onları öz adət - ənənələri kimi təsvir etmişdirlər. Bu məcmuənin səhifələrində bu kimi yazılara tez-tez rast gəlmək olur.

Göstəricidə müəllif yuxarıda qeyd etdiyimiz bu cür problemlərə biganə qalmamış və tez-tez oxucunun diqqətini bu məsələyə çəkə bilmiş, yalnız biblioqrafiya yaratmaqla kifayətlənməmiş, plagiatizmi nümayiş etdirməyə çalışmışdır.

Göstəricinin digər müsbət cəhəti toplunun bütün cildlərində nəşr olunmuş nağılların xülasə şəklində biblioqrafiyaya daxil edilməsidir. Lakin göstəricinin nöqsanı nağılların tam dəqiqliklə kitabda öz əksini tapmamasıdır. İlk növbədə folklorla aid materiallar ədəbiyyat bölməsinə daxil edilmiş, digər tərəfdən isə şöbələr daxilində verilmiş bütün nağılların adları göstərilməməsidir.

Hər iki müəllifin tərtib etdiyi göstəricilər 1800-ci yüzillikdə nəşr olunmuş nağıllarımızın biblioqrafik təzahürüdür. Lakin bu hələ ilk nəşr olunmuş nağılların tam biblioqrafiyası demək deyil.

ƏDƏBİYYAT

1. Əfəndiyev Ə. *“Qafqaz əraziləri və xalqlarının təsvirinə dair materiallar toplusu” (QƏXTMT-CMOMPIK): izahlı biblioqrafiya.- B.: Qartal, 1997.-217 s.*

2. *Səfərəliyeva A. XIX əsr rus mətbuatı və ədəbiyyatında Azərbaycan folkloru: f.e.n. ailmlik dərəcəsi almaq üçün dissertasiya. - Bakı, 2008. - 150 s.*

3. *Сборник материалов для описания местностей и племень Кавказа. - Махач- Кала, 1926. - Вып. 45. - 264 с.*

4. *Сборник материалов для описания местностей и племень Кавказа. - Махач- Кала, 1929. - Вып. 46.*

5. *Указатель к I – XX выпускам «Сборник материалов для описания местностей и племень Кавказа » 1881-1894 г. / Сост. Е.Козубский. - Тифлис, 1895. - 177 с.*

6. *Указатель к XXI – XXX выпускам «Сборник материалов для описания местностей и племень Кавказа » 1896 – 1902 г. / Сост. Е.Козубский. - Тифлис, 1902. - 60 с.*

7. *antique-books.com*

8. *dic.academic.ru*

9. *ru.wikisource.org*

10. *www.knigafund.ru*

11. *http://rutracker.org*

В. ГАСАНОВА

**СКАЗКИ В СИСТЕМЕ БИБЛИОГРАФИЧЕСКИХ
ИНФОРМАЦИОННЫХ РЕСУРСОВ
РЕЗЮМЕ**

Статья посвящена библиографическим указателям собранных под названием “Сборник материалов для описания местностей и племень Кавказа”. Здесь анализированы библиографические указатели составленные Э.Казубским и Э.Эфендиевым.

V. HASANOVA

**TALES AT SYSTEM OF BIBLIOGRAPHICAL
INFORMATION RECOURCES
SUMMARY**

The article is about two bibliographical indicators devoted to «Collection of materials about the description of Caucasus region and people», which is one of the first press organizations, where Azerbaijan tales were published. The bibliographical indicators which were compiled by E.Kazubskiy and E.Efendiyev, were analyzed here.